

БЕЗОСОБОВІ РЕЧЕННЯ В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ В. СИМОНЕНКА

Односкладні речення – своєрідне явище синтаксису. Частотність їх уживання в мовних стилях значна. Написано про ці синтаксичні одиниці немало, але тут залишається чимало дискусійного. Це і питання про граматичну основу (форму вираження думки) у них, і питання про можливість існування бездієслівних (іменних) речень, а отже, і про їх предикативність та модальність.

Односкладні речення з головним членом, формально подібним до присудка, позначають дію чи діяча, але в одних конструкціях діяч фіксується як конкретний, точно визначений, в інших – як неозначений або узагальнений, ще в інших – як зовсім відсутній або пасивний. Речення з головним членом, формально подібним до підмета, констатують буття, наявність певних предметів, явищ, процесів природи [12, 630].

З-поміж інших різновидів односкладних речень безособові вирізняються тим, що мають головний член-присудок, у якому дійова особа граматично не виражається.

Безособові речення описують явища навколишнього світу, що відбуваються незалежно від волі або бажання людини і є результатом розвитку абстрактного мислення. Вони не мають граматично вираженого підмета, і він не підказується формою головного члена. Саме цим безособові речення відрізняються від неозначено-особових і узагальнено-особових, у яких дійова особа хоч названа, проте мислиться неозначено або узагальнено. Безособовий – той, який не може бути пов'язаний із будь-яким суб'єктом дії або підметом.

Історія дослідження безособового речення у вітчизняному мовознавстві охоплює період понад 350 років. Безособові речення вивчались у двох аспектах: з боку їх формально-граматичної організації і з боку значення. Безособове речення – це системне явище, специфічний тип простого речення, зумовлений потребою мислення і мови.

Специфіка безособових речень створюється взаємодією семантичних і граматичних факторів, що діють у межах безособової структури. Ця специфіка ґрунтується передусім на граматично-семантичній природі головного члена, конкретизованого тією чи іншою мірою контекстом сусідніх речень, ситуацією мовлення, а ще більше – характером другорядних членів, якщо тільки вони наявні в складі безособового речення.

Головний член безособових речень здебільшого набуває дієслівної форми. Проте можливі також недієслівні конструкції залежно від морфологічної суті головного члена та його загальної семантики в системі безособових речень [1, 150]

Існують різні точки зору щодо класифікації безособових речень в українській мові. Нам відомі праці І. Р. Вихованця, В. М. Русанівського, К. Ф. Шульжука, В. Ф. Сича, С. Я. Єрмоленко та інших.

Порівняно з іншими односкладними реченнями, головний член яких співвідносний із присудком, безособові речення значно різноманітніші як за граматичною структурою, так і за семантичними властивостями.

Однією з найхарактерніших особливостей граматичної семантики безособових речень є вивчення стихійності, невимушеності зображуваної ними дії чи стану, що виявляються в найрізноманітніших випадках, коли виражається дія, фізичний і психічний стан людини й тварини, стан навколишнього середовища тощо [2, 46].

Безособові речення переважно використовуються в художньому та розмовному стилі. Синтаксичні побудови зі словами на -но, -то широко вживані в усіх стилях мовлення – від офіційно-ділових документів до усно-розмовних та фольклорних текстів. Аналізовані конструкції характерні для речень, де наголошується на результатах певних дій, дійові особи в таких випадках не згадується. А коли є потреба вказати на виконавця дії, тоді слід віддавати перевагу активним конструкціям [8, 175-176].

У школі безособові речення вивчаються поверхово, не звертаючи увагу на функціонування та вживання, розглядаючи їх лише за вираження граматичного центру речення [7, 67].

Безособові речення, як жодні інші односкладні конструкції, семантично, структурно й стилістично розгалужені, неоднотипні. Серед них найбільш суттєво розмежовані речення, які містять таку інформацію:

- про певні явища природи;
- про фізичний чи психічний стан людини, який не залежить від її волі;
- безособові речення, у яких ідеться про незалежну від волі людини наявність чи відсутність у ній чого-небудь.

Безособові речення – найуживаніша, синтаксично й стилістично багатогранна група односкладних речень. Вони утворюють складну гаму перехідних типів речення – від повної безособовості в них до безособовості більш чи менш очевидної або тільки можливої. Стилiстична рiзноманiтнiсть безособових речень має в своїй основі їх своєрідну семантику, особливо те, що зв'язок дії з діячем чи ознаки з її носієм у безособових реченнях або зовсім відсутній (коли головний член виражається безособовим дієсловом у його прямому значенні), або цей зв'язок пасивний з боку мовця, носія ознаки.

Творчість В. Симоненка розглядалася переважно з літературознавчої точки зору, увага дослідників зосереджувалась на життєвому та творчому шляху поета, аналізі тематики його творів. Тож, **метою роботи було** дослідження безособових речень у поезії В. Симоненка.

Оскільки за допомогою безособових речень автор має змогу передати не тільки власні почуття та емоції, переживання й ставлення до оточуючого його середовища, а й саме природні явища, стан природи, то нас зацікавило функціонування безособових речень у творчості В. Симоненка, настільки часто автор вживає їх, які різновиди використовує, що саме зображується такими синтаксичними конструкціями.

В. Симоненко використовує безособові речення з головним членом, вираженим предикативним словом *нема/немає*. Прикладів такого різновиду безособових речень у поетичному мовленні В. Симоненка найбільше – 92 конструкції, вони зустрічаються в більшості поезій: *Нема ні початку, ні краю цієї нудоті німій і нудній німоті* [14, 186] (* Далі після речень-прикладів будемо вказувати лише сторінку цього джерела); *Немає ні грому, ні граду, ні вітру, ні дощу* [184]; *Нема хреста, ні імені, ні дат* [74].

Часто при таких реченнях наявний непрямий додаток у формі родового відмінка, що називає особу чи предмет, відсутність яких стверджується.

Використовуються й синтаксичні конструкції, які в парадигматичному плані можна розглядати разом із реченнями, у яких головний член виражений особовим дієсловом у безособовому значенні:

Нема і не було [95]; *Нема бiди й не буде муки* [217]; *Немає жалю і не буде...* [271].

Окремою групою є безособові речення із запереченнями *ні, ані*, які поєднуються з іменниками: *Ні смерті, ні життя* [118]; *Ні краю, ні кінця* [262]; *Ні морозів, ні пороші* [162]; *Ні щастя, ні долі* [106]; *Ні жалю, ні гіркоти* [271]; *Ні води, ні хліба* [212].

Безособові речення, у яких головний член виражений особовим дієсловом, ужитим у безособовому значенні, поділяються на дві підгрупи:

- 1) речення з головним дієслівним членом без афікса *-ся*;
- 2) речення, що мають головний член — особове дієслово з афіксом *-ся*.

Кожна з підгруп має декілька функціональних різновидів.

Серед синтаксичних одиниць поетичного мовлення В. Симоненка виокремлюємо 65 таких конструкцій. Можемо в межах речень цього типу виокремити кілька підгруп залежно від їх значення:

а) явища, процеси, що мають певні просторові межі: *Задрімало, завмерло, заблукало в безмежжі немірених нив* [186]; *Нудно і похмуро навколо* [170];

б) речення, що повідомляють, як і попередні, про стан природи, але дія відбувається за допомогою якогось предмета чи певного явища природи, що становить джерело дії (стану): *Покрито снігом навкруги* [79]; *Холодом і втомою залито* [154]; *Прахом взято* [261];

в) речення, що означають різні вияви фізичної та психічної сфери в організмі людини, її відчуття, сприймання, настрої, переживання: *Заніміло у душі* [245]; *Зруйновано святиню...* [288]; *Замело у серці* [156]; *В грудях тісно* [89].

До безособових речень цієї групи належать і такі конструкції, головний член яких виражений особовим буттєвим дієсловом, ужитим у безособовому значенні в минулому часі. Такі речення мають додаток у формі родового відмінка: *Лиш тебе не було* [211]; *Нікого вже там не було* [210].

Серед синтаксичних конструкцій поетичного мовлення В. Симоненка власне безособових речень, головний член яких виражений безособовим дієсловом усього 38 речення. Виокремлюємо кілька підгруп залежно від їх значення:

1) речення, у яких містяться повідомлення про стихійні явища, процеси в навколишньому середовищі: *Світалось* [378]; *Кригою укрилось* [181]; *Запорошило* [210]; *Горіло* [301];

2) речення, у яких виражаються переживання, відчуття людини: *Знов віриться мені* [118]; *І чується...* [88]; *Чекається...* [106];

3) речення, у яких виражаються модальні значення бажання/небажання. Такі речення з безособовими дієсловами *хочеться, довелось* можуть мати при собі інфінітив зі значенням конкретної дії: *Все хочеться побачити тебе* [284]; *Хочеться гуляти, бо тебе немає поміж них* [388].

Безособових речень, головний член яких виражений предикативними формами на *-о, -е*, проаналізовано 31: *Стало тихо над рікою* [84]; *Навколо тихо й безтурботно!* [88] *У клубі тісно* [81]; *Якось тихо та несміло* [208].

У поетичному мовленні В. Симоненка також використовуються безособові речення з прислівниками, які стосуються неживих предметів, коли зображується обстановка, оточення, стан природи і її явища, на фоні яких відбуваються події. Безособові речення в такому випадку, називаючи стан середовища, допомагають краще зрозуміти самого автора, ліричного героя, дають можливість письменникові конкретизувати загальний висновок.

Безособові речення, головний член яких виражений прислівником, виражають стан неживих предметів, внутрішній, психічний, фізичний стан людини: *Солодко і млосно* [277]; *Страшно!* [340].

Окрему підгрупу цієї групи складає значна кількість безособових речень, у яких головний член виражений модальними прислівниками: *Не треба! Не треба!* [295]; *Можливо, не треба* [247].

Безособових речень, у яких головний член виражений незмінною предикативною формою на -но, -то, зафіксовано всього 28: *Зруйновано усе навколо* [288]; *Так написано навіки* [280]; *Забуто минуле давно* [176]. У реченнях такого типу головний член часто означає дію, яка не залежить безпосередньо від людини: *Наказано чекати* [114]; *Визначено шлях вперед* [420].

Вживання речень такого типу можна пояснити тим, що ці синтаксичні конструкції означають результат, який не зумовлений волею людини. У В.Симоненка досить часто простежується вплив долі на життя.

Речення, які співвідносяться з двоскладними конструкціями, складений іменний присудок яких виражений пасивним дієприкметником, відсутні в проаналізованому нами матеріалі.

Таким чином, можемо зробити висновок, що в поетичному мовленні В. Симоненка використовуються не всі різновиди цього типу безособових речень.

Найкупіше В. Симоненко вживає безособові речення, граматичний центр яких виражений предикативними словами типу *жаль, шкода, час, задарма*. Усього використано 19 таких синтаксичних конструкцій: *А дарма* [185]; *Шкода стало* [168]; *Просто шкода* [106]; *Жаль* [301]; *Дарма. Нічого нема* [103].

Отже, було зафіксовано 273 безособових речення в художньому мовленні В. Симоненка. Конструкції безособових речень дуже різноманітні за характером вираження головного члена речення та різноманітні за семантикою.

Використання безособових речень у поетичному мовленні В. Симоненка свідчить, з одного боку, про багатство, різноманітність їх стилістичних можливостей і, з другого – про майстерність використання поетом практично всіх різновидів безособових речень. Вживання безособових речень із різною семантикою надає можливість автору широко відобразити явища природи, психічний та фізичний стан людини у всіх їх проявах.

Список використаної літератури

1. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – 270 с.
2. Болюх О. В. Власне-семантична і формально-граматична інтерпретація безособових речень / О. В. Болюх // Мовознавство. – 1992. – № 3. – С. 44 – 49.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник / І. Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
4. Дудик П. С. Стилістика української мови: навч. посіб. / П. С. Дудик. – К.: Академія, 2005. – 368 с.
5. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика / С. Я. Єрмоленко. – К.: Наук. думка, 1982. – 210 с.
6. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови: навч. посібник / М. У. Каранська. – К.: Либідь, 1995. – 312 с.
7. Каньоса П. С. Односкладні речення в синтаксичній системі української мови: навч. метод. посібник / П. С. Каньоса, В. С. Карпалюк. – Кам'янець-Подільський: Медобори, 2003. – 84 с.

8. Пономарів О. Д. Культура слова: Мовно-стилістичні поради: навч. посіб. / О. Д. Пономарів. – К.: Либідь, 1999. – 240 с.
9. Слинсько І. І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання / І. І. Слинсько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.
10. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – [2-ое изд.]. – М.: Учпедгиз, 1941. – 606 с.
11. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови / К. Ф. Шульжук. – К.: Академія, 2010. – 406 с.

Довідкова література

12. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [укл. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К.: Перун, 2007. – 1736 с.
13. Українська мова. Енциклопедія / редкол. В. М. Русанівський, О. О. Гораненко, М. П. Зяблюк та ін. – [3-є вид., зі змінами і доп.]. – К.: Українська енциклопедія, 2007. – 856 с.

Джерела

Симоненко В. Вибрані твори / Василь Симоненко: упор. А. Ткаченко, Д. Ткаченко. – [2-ге вид.] – К.: Смолоскип, 2012. – 852 с.

Яна Колесникова

МЕТАФОРИЗАЦІЯ КЛЮЧОВИХ СЛІВ У РОМАНІ

УЛАСА САМЧУКА “МАРІЯ”

Найголовнішим джерелом образності мови художньої літератури є незвичайне осмислення семантики слова. Опанування його різноманітними відтінками дає можливість майстрові використовувати спеціальні засоби увиразнення, серед яких головну роль відіграють тропи.

Спостереження за особливостями засобів образного увиразнення, які наявні в романі У. Самчука “Марія”, дає можливість стверджувати, що одним із улюблених прийомів письменника є *метафора*.

Метафорична система мовних засобів – надзвичайно багатогранне явище, яке органічно влітається в індивідуально-художнє мислення письменника, розкриваючи особливості світосприйняття і творчу індивідуальність митця.

Метою роботи є дослідження особливостей метафоризації ключових слів у романі У. Самчука “Марія”.

Перш ніж перейти до безпосереднього аналізу метафоричних сполук, зупинимося на виділенні ключових слів у художньому творі.

На думку С.В. Форманової, *ключові слова* – “це розряд високочастотної автосемантичної лексики художнього тексту, яка складає його семантичне ядро (на лексичному рівні) і виступає як вектор інтерпретації художнього тексту” [7, 236]. Дослідниця визначила критерії відбору ключових слів у художньому тексті. А саме:

- 1) асоціативна спільність означуваного та означального;
- 2) інакомовність;
- 3) багатозначність;